

Folkskolan länge en fattig- och katekesskola

Den 18 juni 1842 utfärdades vårt lands första folkskolestadga. I den påbjöds att man i varje socken skulle inrätta minst en, helst fast, folkskola med utbildad lärare. Vidare bestämdes att man i stiftsstäderna och i Stockholm skulle inrätta seminarier för utbildning av folkskollärare. Även lönen för dessa fastställdes. Den skulle till större delen ges in natura: spannmål, bostad, bränsle och kofoder. Reformen skulle vara allmänt genomförd 1847.

I riksdagsbeslutet hade, efter hårda strider mellan bondeståndet och de övriga stånden, slagits fast att folkskolan skulle betalas med kommunala medel. Varje skattskyldig person i socknen skulle ge ett bidrag, lika stort för alla. Dessutom skulle man ta ut en skolvavgift för varje barn som gick i skolan. För de allra fattigaste barnen skulle dock avgiften tas ur fattigkassan. De så insamlade medlen skulle användas till lärarnas löner. När man skulle bygga skolhus, gällde samma regler som för kyrkobyggen: alla med hemman hade att bidra med virke, körslor och dagsverken. Mycket fattiga socknar kunde efter ansökan erhålla statsbidrag till delar av utgifterna.

De ekonomiska pålagorna upplevdes särskilt på landsbygden som tunga. Där var det bönderna som utöver fattigvården nu fick svara även för det mesta av skolutgifterna. Införandet av folkskolan mötte därför på många håll motstånd. Intresset för en allmän folkskola var också ofta ringa ute i socknarna. Många ansåg att det fungerade bra med den gamla ordningen,

I en sockenskola på 1850-talet. Nästan överallt på bilderna av lärare och elever från 1800-talets skola återfinner man käppen, riset eller rottingen i skolmästarens hand – stryk var en av de viktiga ingredienserna i tidens pedagogik. Ur "Svenska folket genom tiderna".

där kyrkan och hemmen svarade för läsning och inläring av katekes och psalmer.

Det var vanligt att man dröjde i det längsta med att följa stadgans påbud. Mot en del socknar, som direkt obstruerade, fick domkapitlen ingripa. Kring 1850 skall dock flertalet socknar i landet ha inrättat skolor med åtminstone en examinerad lärare. I Härnösands stift saknade dock alltså ett 40-tal skoldistrikt skolor. Främsta hinder var, uppgavs det, bristen på lärare. Kring 1860 hade tre av de nordligaste socknarna ännu inte ordnat skolväsendet enligt stadgan. Som skäl för motståndet här angavs nu i en rapport "skeva och svärmiska religionsåsikter".

En enda lärare i en socken, som ofta var fallet på landsbygden, svarade illa mot det verkliga behovet. Denne fick då ta hand om ett alltför stort antal elever för att kunna uppnå godtagbara resultat. I många fall fick också den ende läraren hålla skola i olika delar av socknen och alltså flytta från skola till skola under läsåret, som på så sätt kunde delas upp i 4–5 perioder. För att fylla lärarbehovet antog man länge utbildade lärare med mycket bristfälliga kunskaper. Andelen oexaminerade lärare höll sig under hela 1850-talet i stort sett konstant kring hela 65 procent.

Man talar också om en skolkris under 1850-talet. Denna torde till stor del ha berott just på att kompetenta lärare saknades. Många föräldrar vägrade att sända sina barn till skolan. Fattigdom och långa skolvägar var det största hindret för skolgång. Men även bristerna i skolan gjorde att folkskolan kom i vanrykte.

Främst två åtgärder vidtogs för att förbättra läget. Dels införde man enligt en kungörelse 1858 småskolor, dels inrättade man under 1860-talet tjänster för statliga inspektörer. När barnen inte kom till centralskolan i kyrkbyn, fick i stället småskolan komma till barnen ute i byarna. Småskollärarna, oftast kvinnor, anställdes utan krav på utbildning och till mycket låga löner. De fick hand om undervisningen för nybörjarna, och efter hand övertog de hemmens tidigare uppgift att lära barnen läsa. Inspektörerna hade att resa runt till skolorna inom sina områden för att kontrollera hur statens påbud följdes. Vart tredje år skulle de sedan rapportera till regeringen om sina iakttagelser.

Inspektörsrapporterna från 1860-talet visar att de flesta barn som förväntades gå i folkskolan nu var inskrivna men att inte

ens hälften av dessa var närvarande vid inspektörernas besök. Den dåliga skolgången var sålunda alltför stort problem. Det fanns enligt 1842 års stadga inte heller någon fastställd skolplikt. Socknarna var ålagda att inrätta skolor. Men för barnen gällde alltför endast kyrkolagens läroplikt. Den innebar att barnen kunde inhämta nödiga kunskaper genom hemundervisning, förutsatt att de sedan avlade godkänt prov.

För de fattiga barnen och för de barn som bedömdes vara svagt begåvade angav 1842 års stadga en minimikurs. I den ingick läsning, katekes, biblisk historia och kyrkosång samt skrivning och enkel räkning. Till maximikursen hörde därutöver geografi, historia, naturlära, geometri med linearritning och gymnastik. Stadgan medgav att man kunde ställa mindre krav på flickorna än på pojkarna.

Under större delen av 1800-talet blev "minimum" normalkursen för i det närmaste alla elever. För flickorna ansågs nämligen denna kurs vara tillräcklig, och bland pojkarna bedömdes de flesta som alltför fattiga för att gå längre tid i skolan. 1800-talets folkskola var en fattigskola i dubbel mening: det var en skola huvudsakligen för de fattiga och den var fattig på resurser. Den var också främst en kyrkans tjänare: den mesta tiden ägnades åt att lära in katekes och psalmer utantill – detta som en förberedelse för nattvardsläsningen.

Lärarna organiserar sig

I den första läroplanen för folkskolan, 1878 års *normalplan*, gjordes en uppdelning på småskola och "egentlig" folkskola, med i regel två respektive fyra årsklasser. Denna skoltid angavs också som det normala i 1882 års *folkskolestadga*. Här-

med fick vi en skolplikt från 7 till 14 års ålder. Från detta gjorde man dock länge avvikelser. För detta gavs officiellt stöd i *1889 års normalplan*. Den tillät nämligen att barnen delades upp i två grupper efter skolgångens längd: en grupp för fattiga barn med kortare lästid och en grupp för bättre ställda barn med längre lästid. Såväl i stadgan 1882 som i stadgan 1897 och senare behölls paragrafen om minimikursen.

Efter hand utökades statsbidragen till folkskolan. Viktigast var att 2/3 av folkskollärarnas och hälften av småskollärarnas löner från 1875 betalades med statsbidrag. Från 1886 utgick statsbidrag med 2/3 även till småskollärlönerna. Förut-

sättningen var att kommunerna anställde utbildade lärare. Seminarieutbildning hade vid den här tiden, i regel av landstingen, ordnats också för småskollärare. Naturallönen i spannmål för folkskollärare hade ersatts av kontantlön, och även småskollärarna hade fått av staten reglerad lön — för båda grupperna och särskilt för småskollärarna dock alltför mycket låga löner.

En yrkesmedveten lärarkår växte nu fram. 1880 bildades landets första riksförning för lärare, Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening (SAF). Denna slog vakt om kårens intressen men verkade också för folkskolans utveckling.